ISSN 1694-7649

НАУКА
НОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИННОВАЦИИ
КЫРГЫЗСТАНА

Дарибеков М.А.
ПОНЯТИЕ И ВИДЫ СУБЪЕКТОВ ПРАВООТНОШЕНИЙ, ИХ ПРАВОСПОСОБНОСТЬ И ДЕЕСПОСОБНОСТЬ……………………………134
M.A. Daribekov
CONCEPT AND TYPES OF ENTITY RELATIONS, THEIR CAPACITY AND CAPABILITY…………134

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮН БЕКЕМДӨӨДӨГҮ МАМЛЕКЕТТИК ЖАНА САЯСИЙ ИШМЕРЛЕРДИН ОРДУ ЖАНА РОЛУ, АЛАРДЫН БҮГҮНКҮ КҮНДӨ ЖОГОРУ БААЛАНЫШЫ
МЕСТО И РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ДЕЯТЕЛЕЙ В УКРЕПЛЕНИИ КЫРГЫЗСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И ИХ ОЦЕНКА НА ВЫСОКОМ УРОВНЕ
THE PLACE AND ROLE OF THE STATE AND POLITICIANS IN STRENGTHENING KYRGYZ STATEHOOD AND THEIR ASSESSMENT AT A HIGH LEVEL

Султанова А.Т.
КУРМАНЖАН ДАТКА – КЫРГЫЗСТАН ТАРЫХЫНДАГЫ ФЕНОМЕНАЛДУУ ИНСАН..137
Султанова А.Т.
КУРМАНЖАН ДАТКА – ФЕНОМЕНАЛЬНАЯ ЛИЧНОСТЬ В ИСТОРИИ КЫРГЫЗСТАНА.......137
A.T. Sultanova
KURMANJAN DATKA – PHENOMENAL PERSONALITY IN THE HISTORY OF KYRGYZSTAN……………………………………137

Насиров Т.
МИНДИ БИЛГЕН – БИЛИК……………………140
Насиров Т.
ОСВОИВШИЙ МНОЖЕСТВО НАУК – ГЕНИЙ……………………………………………140
T. Nasyrov
A PERSON HAS MASTERED MANY SCIENCES IS GENIUS…………………140

Жумашова Г.С. Абдурасулова А.Д.
ТАШ-КӨМҮР ШААРЫНЫН ӨНҮГҮҮСҮНӨ ИНСАНДАРДЫН КОШКОН САЛЫМЫ (Биринчи катчылардын мисалында)…………………143
Жумашова Г.С. Абдурасулова А.Д.
ВКЛАД ЛИЧНОСТЕЙ В РАЗВИТИИ ГОРОДА ТАШ-КУМЫР (Первые лица горкома партии)…143
G.S. Zhumashova, A.D. Abdurasulova
CONTRIBUTION OF PERSONALITIES IN THE DEVELOPMENT OF TASH-KUMYR TOWN (The first persons of the city)……………………………143

Анарбекова В.Э.
КОКОН ХАНДЫГЫ МЕЗГИЛИНДЕ ШАБДАН ЖАНТАЙ УУЛУ - КОШОК ЫРЛАРЫНДА......147
Анарбекова В.Э.
ШАБДАН ЖАНТАЙ УУЛУ В ПРИЧИТАНИЯХ ВО ВРЕМЯ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА……147
V.E. Anarbekova
SHABDAN JANTAI UULU DURING THE KOKAND KHANATE - IN KOSHOK SONGS...147

Эшназарова З.Б.
ЭЛ ЧАРБАСЫН СОЦИАЛИСТТИК РЕКОНСТРУКЦИЯЛООНУН ӨНҮГҮҮСҮ......150
Эшназарова З.Б.
РАЗВИТИЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА ……………………………………150
Z.B. Eshnazarova
DEVELOPMENT OF SOCIAL RECONSTRUCTION OF NATIONAL ECONOMY……………………150

Насиров Т., Жусупов Р.
ЭЛЕТТИН ЭРЕНДЕРИ…………………………154
Насиров Т,. Жусупов Р.
ГЕРОИ ИЗ АЛА-ТОО……………………………154
T. Nasyrov, R. Zhusupov
HEROES FROM ALA-TOO……………………154

Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТҮҮЛҮГҮН ТҮПТӨӨДӨ АЛЫМБЕК ДАТКА МЕНЕН КУРМАНЖАН ДАТКАНЫН САЯСИЙ ИШМЕРДИКТЕРИ……157
Жумабай уулу М., Акпарова А.Т.
ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЛЫМБЕК ДАТКИ И КУРМАНЖАН ДАТКИ В ЦЕЛЯХ СОЗДАНИЯ КЫРГЫЗСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ……………………157
Zhumabai uulu M., A.T. Akparova
POLITICAL ACTIVITY OF ALYMBEK DATKA AND OF KURMANJAN DATKA FOR THE ESTABLISHMENT OF KYRGYZ STATEHOOD……………………………………157

Анарбаева Д.М., Арипова Г.С.
АЛЫМБЕК ДАТКА……………………………160
Анарбаева Д.М., Арипова Г.С.
АЛЫМБЕК ДАТКА……………………………160
D.M., Anarbaeva, G.S. Aripova
ALYMBEK DATKA……………………………160

УЧУРДАГЫ ГУМАНИТАРДЫК ЖАНА ТАК ИЛИМДЕРДИН АКТУАЛДУУ МАСЕЛЕЛЕРИ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ И ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В СОВРЕМЕННОСТИ
CURRENT ISSUES HUMANITARIAN AND NATURAL SCIENCES SCIENCES IN MODERN TIMES

Литвинов В.Е.
УКУКТУК АҢ-СЕЗИМДЕГИ МАНИПУЛЯЦИЯЛАР…………………………163
Литвинов В.Е.
МАНИПУЛЯЦИИ В ПРАВОВОМ СОЗНАНИИ……………………………………163
V.E. Litvinov
MANIPULATION IN THE LEGAL CONSCIOUSNESS………………………………163

Анарбекова В.Э.

КОКОН ХАНДЫГЫ МЕЗГИЛИНДЕ ШАБДАН ЖАНТАЙ УУЛУ - КОШОК ЫРЛАРЫНДА

Анарбекова В.Э.

ШАБДАН ЖАНТАЙ УУЛУ В ПРИЧИТАНИЯХ ВО ВРЕМЯ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА

V.E. Anarbekova

SHABDAN JANTAI UULU DURING THE KOKAND KHANATE - IN KOSHOK SONGS

УДК 070002

Макалада Чүй, Кемин өрөөнүндө жашаган сарыбагыш уруусунун тынай уругунан чыккан манап, саясий коомдук ишмер Шабдан Жантай уулунун Кокон хандыгы мезгилинде жасаган ишмердүүлүгү кошок ырында кандай [illegible]зде чагылдырылгандыгы тууралуу изилденет.

***Негизги сөздөр:** Кокон хандыгы, кошок, өмүр таржымал, эрдик, хандык, жоктоо, кордоо.*

В статье говорится о причитаниях Шабдана Жантай уулу и о его политических действиях во время Кокандского ханства в Кеминском районе Чуйской долины.

***Ключевые слова**: Кокандское ханство, кошок, жизненный путь, смелость, ханство, оплакивание, насилие.*

This article refers to research Shabdan Jantai uulu and his political activity in koshok, who lived in the Kemin districh of Chui Valley during the Kokand khanate.

***Key words:** Kokand khanate, koshok, career, courage, khanate, mourning.*

Шабдандын өз атасы Жантай, чоң атасы Карабек, бабалары Атаке бий, Тынай бий өз мезгилинде кыргыз элинин көз каранды эместиги үчүн күрөштүн башында туруп, намысын талашкан, оң менен солго, алыс-жакындагы коңшу элдерге аттын кашкасындай таанылган Улуу инсандар болгону белгилүү. Кошокто мындайча чагылдырылат:

Эр Шабдандын атасы,
Өз атасы кан Жантай.
Атакеден таралган,
Жантай менен Ормонкан.
Эркин эле ал заман.
Төрөгелди баатырдан,
Казак менен кыргыздан,
Чондору жок булардан,
Ошондон чыккан эр Шабдан [13,85] – деп сүрөттөлөт.

1885-ж. Н.А. Аристовдун колдоосу боюнча Шабдан баатырдын өз оозунан өмүр баяны жазылып алынып, кийинчерээк илимпоздун илимий изилдөөсүнө киргизилген. Шабдандын төрөлгөндүгү тууралуу кайчылаш пикирлер бар. Мисалы, «Кокондун кушбеги кошуундары менен биздин жерлерге келип бугу уруусундагы белгилүү Шопокту ага караштуу кыргыздар менен кошо талап-тоногон жылы мен, Шабдан Ысык-Көлдөгү Күнгөй – Аксунун жанында, Туюк-Булунда, 1840-ж. майда төрөлгөм» – дейт. Ал эми Кемел Шабдан уулунун эскерүүсүндөгү маалыматка караганда ал 1839-жылы туулган [1,512]. Шабдандын чөбөрөсү Жаңыл Абдылдабек кызы да көптөгөн тарыхый даректерди салыштырып иликтөөлөрдүн натыйжасында 1839-жылда туулган деген жыйынтыкка келет [2,15]. Бирок, Шабдандын өзүнүн туулган жылын так айтып кетсе да, негедир изилдөөчүлөр арасында 1839-жыл деп айтылып жүрөт. Демек, 1839 – жылы Чүй өрөөнү, Көкжар жайлоосу, азыркы Онбир Жылга айыл өкмөтүндө жарык дүйнөгө келген. Стратегдин Кокон хандыгы мезгилинде алгачкы эрдиги кошокто төмөндөгүчө айтылат:

Маралаңга барганы,
Багында сарттын сардары.
Айтып келди сөз кылып,
Бирге жүргөн чалдары [11,239] – деген сап кошокто болжолу 1860-ж. жаз айларында Пишпек сепилинин ал кездеги беги Атабек датка Шабдан баатыр менен ынак болуп, казак Тойчубек бийдин кичүү уулу Байсеит экөөнү эки элдин өкүлү жана эр жүрөк анык баатырлар катары Кокон ханына жөнөтөт. Мала-хан аларды зор кызугуу менен кабыл алып, сабына алтын жалатылган кылыч, мылтык ж.б. куралдарды тартуулаган, ошондой эле жибек чапан жапкан [1,476]. Анткени Кокон ханы алдыда боло турган орус аскерлери менен жаңы кагылышууларда Шабдан баатыр менен Байсеит аркылуу кыргыз, казактарга таянууну көздөгөн. Буга ошол жылы күзүндө болуп өткөн Узун-Агач, Кастек салгылашуулары күбө.

1860-ж. 19-21-октябрда Узун-Агач-Кастек аралыгындагы орус аскерлери менен кокондук кошуундардын ортосундагы кагылышуулардын учурунда ал атасы Жантай менен бирге Канат Шаа жана Алымбек датка башкарган Кокондук кошуундар тарабында турган. Атасы Жантайга кошулган кошокто:

Карабек уулу кан Жантай,
Улуктар менен жанашкан.
Журт талабын талашкан,
Айтышып келген душманды.
Заманасын кууруган,
Элин доодон сууруган [11,216] – деп сүрөттөлөт. Кастектеги кармаштардын жүрүшүндө Шабдан, Суранчы, Байсеит баатырлар, Султан Садык башында турган кыргыз, казактардан куралган тандалма 500 жигит Г.А. Колпаковскийдин аскерине байкатпай айланып өтүп, Верныйга чейин кирип барышкан. Бул аракет орус аскерлерин алагды кылып, Кокондук

кошуундардын оор жоготууларсыз майдан талаасынан кайтып кетиши үчүн мүмкүнчүлүк түзүү максатында жасалганы кийин белгилүү болгон [8,30].

Анжиян менен Наманган,
Багындырып алган чын.
Анын төмөн жагында,
Үлкөн шахар чоң Ташкен.
Казак, кыргыз оңу, сол,
Баары болгон сизге жем.
Бирге жүргөн адамга,
Бөлүп бердиң жеминден.
Баяке ажы, Манапбай,
Үлкөн болгон деминден [11,236] – деген кошоктор айтып тургандай 1862-жылы Шабдан Баатыр Ташкент шаарын коргоого активдүү катышып, өз эрдигин көрсөткөн. Өзүнүнүн өмүр баянында Ташкентти коргоого катышканын мындайча эскерет: «Алар Ташкентти 53 күн камап турушту жана акыры шаарга кирүү үчүн Кара-Сарай аттуу Ташкенттин дарбазасына жакындап келишти. Кокондуктар дарбазаны талкалап салбасын деп коркуп, Канаат аскерлерге душманга кол салып, сүрүп салууга буйрук берди. Сарттардын эч кимиси биринчи болуп сыртка чыгууга дааган жок. Ошондо мен өзүмдүн жигитим Баяке менен тепкич аркылуу дубалга чыгып, жерге секирип түштүм; сарт аскерлери өз ханынан коркондуктан менден артта калып ла алышпады. Дубалдын сыртында бетме-бет кармаш болуп, эки тараптан көп киши өлдү» [1,512-513].

Анткени, Ферганага кайтканда Канаат Шаа Пишпек чебинде эки ай туруп, Ташкентке жөнөгөндө Шабдан Баатырды жактырып жанына ала келген. 1862-жылы жазында ордодогу козголондо Мала-хан өлтүрүлүп , анын аталаш агасы Сарымсактын уулу Шах Мурат хан жарыяланган. Ташкендин кушбеги Канат Шаа жаңы хандын бийлигин жактырбай, Кудаяр ханды чакырткан. Ал эми Шах Мурат Ташкентти курчоого алганы жогоруда кошок ырында баяндалгандай Шабдан Баатыр өз эрки менен шаарды бошотууга катышкан.

Шабдан Баатыр ири салгылашуу – Шилбинин Илебиндеги айкашта 500 сарбазга кол башчылык кылып, жоонун бир канатын чегиндирген. Баатырдын өзүнүн айтуусу боюнча бул эрдиги жана ак кызматы үчүн Кудаяр хан Канаат Шаанын сунушу менен аны Азрет-Султанга (Түркстан калаасына) бек кылмай болгон. Ага чейин Канаат Шаа Пишпектин беги мансабын сунуш кылган. Бирок, ал буга ынанган эмес [12,270].

Академик В. В. Бартольд жазгандай Аркалык кыргыздардын Кокондон кол үзүшүп, орустар тарабына оошуна 1862-жылкы окуялар чечүүчү роль ойногон [4,244]. Ошол жылы жазга маал “оруска карабагыла” деп, Шабданды изат менен Кудаяр хан элине узаткан. 1862-ж. Баяке деген жолдошу менен Шабдан кайта келе жатканда Пишпектин улугу Рахматулла: “Сенин атаң Жантайдын орус менен сөзү бар”, – деп орго салып койгондо бир нече күндөн соң качып чыккан” [9,51]. Анткени, сарт улуктарынын жамандыгына, зулумдугуна эл тойгон. Осмоналы Сыдык уулунун маалыматына караганда: “Рохматулла дейт – мал санаганда ат баккан адамдарды чыгып санаар эле. Элүү кой санаса да бир чыны чай колунда тураар эле. Көк шалыдан өтүгү бар, такасы бийик, ошол өтүк менен салынган көрпө булгаган, кайда барып консо да сулуу бала менен катынга асылган, жана «адамда да зекет бар, сулуу кыз бересиңер» деген. Ал турмак эченин уурдап барып да өлтүргөн. Акыры тыйылбаган соң Байтик баатыр Рахматулланын башын кесип, сартттарды талап, Саркожо дегенди чапкандын себеби ошол болгон [14,76].

Набактынын зарынан,
Ашып барган Көк-Артты.
Алсыраткан көп сартты,
Казак, кыргыз оң мен сол.
Таппайт атам жоомартты,
Аулие-Ата, Чымкентти,
Ойрон кылып кеketти [5] –

Чындыгында эле Жантай Кенесарынын чапкынынан бери Батыш Сибирдеги орус бийлери менен кат алышып турган. 1860-ж. 5-июлда Верныйдан Токмок жана Пишпек чептерин ээлеп алуу үчүн жөнөгөн орус аскерлерине 25-июлда Токмоктун бет маңдайындагы дунгандардын Каракоңуз айылына жете келгенде Жантай бир уулун жиберип, жоолашпай багынаарын билдирген [7,28]. Жантайга кошулган жоктоодо:

Төмөнкүсү Коконго,
Өкүм айтып жатчу экен (1840-1842-жж. Кокон хандыгынын бийлигине таянып, Ормонханга [illegible] каранды болуудан кутулат).
Кан Жантайдын барында,
Оруска элчи кирчү экен [11,214].

1862-жылы [illegible]эктөмдө сарыбагыштын [illegible] черикчи, эсенгул уруктарынын ортосунда күтүүсүздөн чатак чыгып, ал күчөй баштаганда Жантай Верныйга барып өз уругу – тынайлар орус букаралыгына өтөөрүн билдирген жана жардам сураган [4,245].

Кара бир тил кан Жантай,
Кармаган журту аз тынай.
Аз деле болсо эр Жантай,
Адамга жүргөн бастырбай [11,239] – [illegible] кошоктон да чечкиндүүлүгүн көрүүгө болот.

Рахматулланын туткунунан кутулган [illegible] Шабдан Баатыр атасынын жолун жолдоп [illegible] Россия тарапка оогон. 60-жылдардын орто [illegible] тартып Шабдан баатыр ачык эле Жети-Суу [illegible] бийлиги менен ынтымак түзүүгө киришет.

Тарых барактарында Шабданды ар [illegible] керегине жараган инсан катары сүрөттөгөнү [illegible] кездешет. Ошону менен катар эзүүчү таптын [illegible] катары элди кордогон учурлары да жок эмес. [illegible] лы, Солтобай ырчынын Шабданды кордоо [illegible] Шабдан манаптын өзүнө кошуп, ата-тегин [illegible] лардын өткөндөгү санжырасынан бери [illegible] сөзгө сындырат. Шабдандын бугулардан [illegible] эч кандай акысы жоктугун бир топ курч [illegible] [3,110]. Ошондой эле Б.Солтоноев Кемин [illegible] гына белгилүү, чоң манап Шабдан [illegible] жеринен билген, анын зомбулугу, ач [illegible]

[illegible]дыгы жана элди кантип эзгени кыйла жерде [illegible]угат.

Демек, Шабдан Жантай уулунун Кокон хандыгы [illegible] мезгилинде эл үчүн кандай кызмат аткаргандыгы кошок ырларында кандай чагылдырылгандыгы тууралуу баяндалды.

Адабияттар:

1. Аристов Н.А. Усуни и кыргызы или кара-кыргызы: Очерки истории и быта населения западного Тянь-Шаня и исследования по его исторической этнографии. - Бишкек.: Илим, 2001.
2. Абдылдабек кызы Жаңыл. Бабам Шабдан жөнүндө. // Шабдан баатыр. «Ала-Тоо» журналынын тиркемеси. 15-бет.
3. Академиянын фондусу, инв. №110
4. Бартольд В.В. Избранные произведения по истории кыргызов и Кыргызстана. Сост., доп. комитет. и предисловие О. Караева. - Бишкек.: Шам, 1996.
5. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 514. Ысак Шайбеков тарабынан 1912-жылы жазылган.
6. Кемель Шабдан уулу. Краткая история Шабдан баатыра. // Шабдан баатыр: эпоха и личность: Документы и материалы. / Сост. Ж.Абдылдабек кызы и др. - Б.: Шам, 1999.
7. Кыргыз Республикасынын БМА. Ф.И.-75.оп. 1, д. 51, 28-барак.
8. Султаны Кенисара и Садык. Библиографические очерки Султана Ахмета Кенисарина. Обработано для печати и снабжено примечанияси Е.Т. Смирновым. - Ташкент: Типо-литография С.И. Лахтина, 1889.
9. Солтоноев Б. Кызыл кыргыз тарыхы. - Бишкек.: Учкун, 1993. - 2 китеп.
10. Сагымбайдын кошогу. Шабдан баатыр. Ала-Тоо журналы. - Б.: Учкун, 1992.
11. Тарыхый ырлар, кошоктор жана окуялар. Бишкек.: Шам, 2002.
12. Өмүрбеков Т. Улуу инсандардын Кыргызстандын тарыхындагы ролу жана орду (XIX кылымдын ортосу - XX кылымдын башы). - Б., 2003.
13. Шабдан баатыр. Ала Тоо журналы. - Бишкек.: Учкун, 1992.
14. Шабдан баатыр. Ала Тоо журналы. - Бишкек.: Учкун, 1992, 76-бет. // Осмонаалы Сыдык уулу. Кыргыз Шабдан тарыхы (үзүндү) деген макалада берилген.

Рецензент: кандидат исторических наук, доцент Маматов А.